

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

داستان پیامبران

در کلیات شمس

شرح و تفسیر عرفانی داستانها و رغل‌های مولو

جلد اول

دکتر تقی پورنامداریان

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران: ۱۳۸۵

پورنامداریان، تقی، ۱۳۲۰-

داستان پیامبران در کلیات شمس: شرح و تفسیر عرفانی داستانها در غزلهای مولوی / تقی پورنامداریان. - [ویرایش ۲]. - تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۹. -
ج. - (مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۵۹۵) (ج. ۱): ISBN 964-426-280-8
(دوره): ISBN 964-426-279-4

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

Taghi Pournamdarian: The Story of Prophets in
ص.ع. به انگلیسی:
Diwān-i Shams-i Tabriz.

ج. ۱ (چاپ سوم): ۱۳۸۵.

کتابنامه به صورت زیر نویس.

۱. مولوی، جلال الدین محمد بن محمد، ۶۷۲-۶۰۴ ق. شمس تبریزی - نقد و تفسیر. ۲. پیامبران در ادبیات. ۳. شعر فارسی - قرن ۷ ق. - تاریخ و نقد. الف. مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی. ب. عنوان. ج. عنوان: کلیات شمس.

۸۴۱/۳۱

PIR5297/پ۹د۲

۱۳۶۹

۶۹-۲۳۳۳م

کتابخانه ملی ایران

داستان پیامبران در کلیات شمس (شرح و تفسیر عرفانی داستانها در غزلهای مولوی)

تألیف: دکتر تقی پورنامداریان

ناشر: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مدیر نشر: (ممت الله) ممت پور

چاپ سوم، ۱۳۸۵

چاپ اول، ۱۳۶۳

تیراژ: ۱۵۰۰ نسخه

ناظر چاپ: سیدابراهیم سیدعلی

چاپ و صحافی: چاپ فرشیوه

ردیف انتشار: ۸۵-۱۵

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

۴-۲۷۹-۴۲۶-۹۶۴ (دوره)

شابک ۸-۲۸۰-۴۲۶-۹۶۴ (ج ۱)

نشانی: تهران، صندوق پستی: ۶۴۱۹-۱۴۱۵۵، تلفن: ۳-۸۸۰۴۶۸۹۱، فاکس: ۸۸۰۳۶۳۱۷

اشاره‌ای بر چاپ سوم

از چاپ دوم این کتاب سال‌های بسیاری می‌گذرد. می‌خواستم چاپ بعدی آن همراه با جلد دوم چاپ شود، اما متأسفانه وقت کافی توأم با قرار و آرامشی که لازمه نوشتن بقیه کتاب بود، به دست نیامد.

به سبب آنکه سال ۱۳۸۶ سال مولوی تعیین شده است، گروهی از دوستان خواستند که هر طور شده جلد دوم را تمام کنم و یا حداقل همان جلد اول را که سال‌ها است که نایاب شده تجدید چاپ کنم.

بخش زیادی از جلد دوم را نوشتم، اما گرفتاری‌های ناشی از بیماری مانع اتمام آن شد. قرار شد جلد اول چاپ شود و انشاءالله با بهبود نسبی حال، بقیه جلد دوم هم نوشته شود.

امیدوارم که باقی مانده جلد دوم نیز هرچه زودتر و به یاری خداوند منان به پایان برسد و قبل از پایان سال مولوی چاپ شود. فهرست‌های لازم در پایان جلد دوم افزوده خواهد شد.

تقی پورنامداریان

دی‌ماه ۱۳۸۵

فهرست مطالب

۱	هدفها و شیوه نگارش و تدوین
۳	پیشگفتار
۵	۱. اشاره به داستان پیامبران: تلمیح
۷	۲. داستان پیامبران در شعر درباری
۲۷	۳. داستان پیامبران در شعر مذهبی و عرفانی
۵۵	۴. داستان پیامبران در مثنوی مولوی
۹۷	۵. زمینه های رمز و تأویل در کلیات شمس
۱۱۵	۶. وسعت و تنوع داستان پیامبران در کلیات شمس

۱. آدم (ع)

۱۲۵	الف. داستان آدم
۱۲۷	آدم
۱۲۷	ابلیس، آدم
۱۲۸	دیو، آدم
۱۲۸	ابلیس
۱۳۱	حوّا
۱۳۳	ملک، ملانک، سجده کردن بر آدم
۱۳۳	مار (بهشت)
۱۳۵	دانه، گندم (بهشت، تاج، حله)
۱۳۶	آفرینش آدم (صلصل فخّاره گل سرشته، خاک)
۱۳۸	آموختن و تدریس اسماء
۱۳۹	گریه و توبه آدم
۱۴۱	میثاق الست

ب. تفسیر داستان آدم	۱۴۲
آدم: انسان کامل	۱۴۲
آدم: عقل، روح، جنبه روحانی؛	
حوّا: نفس، جسم، جنبه مادی و حیوانی	۱۴۸
آدم و حوّا و دو قطبی بودن اشیاء	۱۶۵
فرشته: عقل، نفس ناطقه؛	
ابلیس، شیطان، دیو: نفس امّاره	۱۶۸
مار: انسانهای خوش ظاهر و کج باطن،	
تعلقات و لذتهای دنیوی	۱۷۴
گندم: لذتهای مادی حقیر	۱۷۵

۲ ابراهیم (ع)، خلیل الله

الف. داستان ابراهیم	۹
آزر	
اسحاق	۸۱
اسماعیل	۱۸۲
جبرئیل (مهمان، مهمانان، عجل سمین)	۱۸۴
نمرود الف (نمرود، خلیل)	۱۸۶
ب (نمرود، پشه)	۱۸۶
ج (نمرود و رفتن به آسمان)	۱۸۶
پشه ← نمرود (نمرود و پشه)	۱۸۹
عجل سمین ← جبرئیل (مهمان، مهمانان، عجل سمین)	۱۸۹
کرکسان ← نمرود (نمرود و رفتن به آسمان)	۱۸۹
مرغان خلیل، چهار مرغ	۱۸۹
میش	۱۹۱
آتش	۱۹۱
آتش و گلستان	۱۹۲
بت (بت شکنی خلیل)	۱۹۴
خورشید و ماه (آقلین)	۱۹۶
کعبه	۱۹۶
اشاره های دیگر:	

.....	۱۹۸	اسلمت گفتن ابراهیم
.....	۱۹۹	خلیل و دشته
.....	۱۹۹	شیراز انگشت مکیدن
.....	۲۰۰	ب. تفسیر داستان ابراهیم، خلیل الله
.....	۲۰۰	آزر: حرص، نفس و طبیعت
.....	۲۰۱	دلارام آذری، نقشهای آذری، بت
.....		اسحق، اسمعیل: عاشق، سالک، تن
.....	۲۰۴	(ابراهیم: معشوق، پیر، عاشق، جان)
.....	۲۰۶	نمرود: نفس؛ خلیل: عقل و جان
.....	۲۰۸	آتش الف) شهرت و صفات ذمیمه
.....	۲۱۳	ب) عشق، محنت و بلا
.....	۲۳۴	ککش و کوشش در عشق
.....	۲۳۹	پشه، کرکس، مرغان خلیل
.....	۲۴۳	خورشید و ماه و ستاره

۳. ادريس (ع)

.....	۲۴۵	الف. داستان ادريس
.....	۲۴۸	ب. تفسیر داستان ادريس

۴. ايوب (ع)

.....	۲۵۱	الف. داستان ايوب
.....	۲۵۲	محنت و بلا و صبر ايوب
.....	۲۵۳	سرآمدن محنت و چشمه ايوبی
.....	۲۵۴	ب. تفسیر داستان ايوب

۵. جرجيس (ع)

.....	۲۶۵	الف. داستان جرجيس
.....	۲۶۷	ب. تفسیر داستان جرجيس

۶. خضرو الياس (ع)

.....	۲۷۱	الف. داستان خضرو الياس
-------	-----	------------------------

۲۷۲	 خضر
۲۷۲	 الیاس
۲۷۲	 خضر و موسی
۲۷۴	 ماهی
۲۷۴	 آب حیات، آب حیوان، آب خضر، چشمه حیوان
۲۷۵	 آب حیات و خضر
۲۷۶	 آب حیات، خضر، اسکندر
۲۷۶	 آب حیات و ظلمات
۲۷۷	 آب حیات
۲۸۰	 کشتی
۲۸۱	 راهنمایی گمشدگان در دریا و خشکی
۲۸۳	 سبز پوشی خضر
۲۸۴	 ب. تفسیر داستان خضر و الیاس
۲۸۴	 علم لدنی و خضر
۲۸۷	 خضر: پیر، شیخ
	 آب حیات
۲۹۴	 خضر: مرد کامل، شمس، معشوق، عشق، روح، حق
	 چشمه آب حیات، آب حیوان: علم لدنی، معارف الهی،
۳۱۳	 سخنان و افاضات پیر
۳۲۱	 مفاهیم دیگر آب حیات:
۳۲۲	 - آب حیات: لطف حق
۳۲۲	 - آب حیات: لطف و کرم
۳۲۲	 - چشمه گه حیوان: آتش چهره او (شمس)
۳۲۲	 - آب حیات: مرگ
۳۲۲	 - آب حیوان: ایمان
۳۲۲	 - آب حیوان: وصال بار
۳۲۳	 - آب حیوان: دمدمه لطیف بار
۳۲۳	 - آب حیوان: خیال بار
۳۲۳	 - آب حیات: نزل شهیدان عشق حق
۳۲۳	 - آب خضر: لب، یامی لب یار
۳۲۳	 - آب حیوان: جمال جانفزای بار (حق، شمس)
۳۲۳	 - آب حیات: ثنا و دشنام بار

۳۲۴	ماهی: جان، روح، عارف
۳۲۴	دربیا: عالم غیب، ملکوت، عالم معنی و حقیقت
۳۲۹	کشتی

۷. داود (ع)

۳۳۳	الف. داستان داود
۳۳۳	جالوت و طالوت
۳۳۴	آهن (زیره سازی و نرم کردن آهن)
۳۳۵	زبور
۳۳۶	داود و کوه
۳۳۷	نغمه و نوای داود
۳۳۷	سخن خدا با داود
۳۳۸	ب. تفسیر داستان داود

۸. سلیمان (ع)

۳۴۵	الف. داستان سلیمان
۳۴۶	سلیمان
۳۴۷	آصف
۳۴۸	بلقیس
۳۵۰	دیو، شیطان، پری
۳۵۲	ماهی و ماهی فروش شدن سلیمان
۳۵۳	مرغان
۳۵۳	زبان مرغان
۳۵۳	هدهد
۳۵۶	مور
۳۵۸	انگشتی (خاتم، مهر)
۳۵۹	انگشتی
۳۵۹	انگشتی و دیو و پری
۳۶۰	مسجد اقصی
۳۶۱	باد (هوا)
۳۶۲	سیر شدن سلیمان از ملک

ب. تفسیر داستان سلیمان	۳۶۲
سلیمان: روح، جان، حق؛ آصف: عقل، پیر	۳۶۳
سلیمان: پیر، شمس، مرد کامل، معشوق، روح، عشق	۳۶۴
مرغان: ارواح آدمیان، سالکان طریق	۳۶۹
هدهد	۳۷۶
بلقیس	۳۸۰
دیو و پری: نفس اماره، قوای بدنی، شواغل حسی	۳۸۵
دیو، سلیمان، تیغ سلیمان، جبر	۳۸۹
ماهی: جان، روح	۳۹۱
موز: رمز حقارت مرید در مقابل شیخ	۳۹۲
انگشتی سلیمان: دل، عشق، روزه، حاجت	۳۹۵
مسجد اقصی: دل	۴۰۳

۹. صالح (ع)

الف. داستان صالح	۴۰۵
'ناقه (اشتر)'	۴۰۶
ب. تفسیر داستان صالح	۴۰۷

۱۰. حضرت عیسی (ع)

الف. داستان حضرت عیسی (ع)	۴۱۱
جهودان	۴۱۱
دجال	۴۱۴
عازر	۴۱۶
مریم	۴۱۷
بکری و آبستنی مریم	۴۱۷
درخت خشک و پیدا شدن خرما، خرما	۴۱۷
روژه مریم، خاموشی مریم	۴۱۸
مریم و عیسی (زادن عیسی)	۴۱۸
خر عیسی	۴۲۱
مرغ عیسی	۴۲۳
آسمان چهارم، چرخ، گردون،	

طارم مینا و عروج عیسی	۴۲۴
بادۀ انگوری، می	۴۲۸
چلیپا	۴۲۸
جنب عیسی	۴۲۹
سوزن	۴۳۰
گهواره، نطق عیسی	۴۳۱
مانده آسمانی	۴۳۲
دم عیسی	۴۳۴
زنده کردن مردگان، شفا دادن بیماران،	
بینا کردن کوران	۴۳۶
گذر عیسی از بحر	۴۳۸
خط خوان شدن عیسی	۴۴۰
زهد عیسی	۴۴۱
خندان بودن عیسی	۴۴۲
سیاحی در شب	۴۴۳
ب. تفسیر داستان عیسی	۴۴۴
عیسی: پیر، ولی کامل، شمس؛	
عازر: سالک، مرید	۴۴۴
عیسی: جان، روح، دل؛	
خر عیسی: تن، طبع، نفس	۴۴۷
خوان و مانده	۴۵۱
دجال: نماینده نفس و صفات زشت،	
و قوای شر	۴۵۶
خر دجال: صفات بهیمی	۴۵۸
مریم: عارف؛ عیسی: جان	۴۵۹
مریم: تن؛ عیسی: جان	۴۶۰
مریم: عشق قدیم	۴۶۱
مریم: جان؛ عیسی زایی:	
بیان سخنان معرفت آمیز و عرفانی	۴۶۷
مریم: گلها و گیاهان، نیشکر	۴۶۸
درخت خرما: عالم غیب؛	
خرما: طعام و معرفت	۴۷۳

خم عیسی: عارف، دل عارف ۴۸۰

۱۱. لوط (ع)

الف. داستان لوط ۴۸۵

ب. تفسیر داستان لوط ۴۸۶

چونکه در قرآن حق بگریختی
با روان انبیا آمیختی
هست قرآن حالهای انبیا
ماهیان بحر پاک کبریا

مثنوی، دفتر اول، ابیات ۱۳۵۷ و ۱۳۵۸

هدفها و شیوه نگارش و تدوین

مقصود از این تحقیق فراهم آوردن کتابی بوده است که گذشته از نشان دادن جلوه‌های متنوع و گسترده یکی از مایه‌های معارف اسلامی در ادب فارسی، پاسخگوی نیازهای ادبی زیر باشد:

- ۱ - حل مشکلات دیوان کبیر یا کلیات شمس در حوزه تلمیح به داستان پیامبران؛
- ۲ - تفسیر معانی عرفانی و مجازی تلمیحات در مواردی که تنها معنی حقیقی و ظاهری آنها مورد نظر نیست؛ *

با تنوع و گسترده‌گی مایه‌های تلمیحی در کلیات شمس، بهتر دیدم که در تدوین مطالب شیوه‌ای انتخاب شود که علاوه بر رفع نیازهای فوق، کتاب بتواند دو فایده دیگر را نیز دارا باشد:

الف) همچون مرجعی بتوان با مراجعه به آن، اغلب مشکلات دیگر دیوانهای شعر فارسی و نیز بعضی آثار غیر شعری را در حوزه تلمیح به داستان پیامبران به آسانی حل کرد.
ب) بتوان تصویریهای متنوع و شواهد شعری متعدد را در باره هر یک از جنبه‌های مختلف داستان پیامبران و مایه‌های تلمیحی مورد نظر، از روی آن به آسانی پیدا کرد.
برای سهولت استفاده از کتاب، در جهت برآوردن نیازهای فوق، در نوشتن و تدوین مطالب، ترتیب زیر اتخاذ شد:

- داستان پیامبران در طرح کلی کتاب برحسب نام پیامبران، به ترتیب حروف الفبا (آدم، ابراهیم، ادريس...) آمده است.

- هر داستان شامل دو بخش مجزا است: بخش اول شامل نقل کلیه شواهد به تفکیک موضوع، و شرح و توضیح هر گروه از شواهد هم موضوع، با مراجعه به قرآن کریم و تفاسیر است. بنابراین، این بخش شامل توضیح تلمیحات است.

بخش دوم، تفسیر داستان است. در این بخش ابیاتی که معنی آن با توضیح اشاره‌های داستانی روشن نمی‌شود و معنی مجازی و رمزی دارد، به ترتیبی که در بخش اول آمده

است، مطرح می شود و با استفاده از دیگر آثار مولوی، بخصوص مثنوی، و نیز آثار عرفانی منظوم و منثور دیگر، اغلب متعلق به زمانهای پیش از مولوی، تفسیر می گردد. در این تفسیرها سعی بر آن است که، با استفاده از شواهد متعدد هم در زمینه فکر و هم در زمینه تصویر، خواننده در حال و هوای ذهنی مولوی قرار گیرد، تا ضمن قبول تفسیرهای مطرح شده به منزله یکی از تفسیرهای ممکن، باب امکان تفسیرهای دیگر و ورود به باطن شعر بر او گشوده گردد.

در بخش اول هر داستان، در ذیل عنوان اصلی «داستان...»، خلاصه ای موجز درباره پیامبری که داستان به نام اوست می آید، به حوادث برجسته زندگی او اشاره می شود، و ابیاتی که در آن نام پیامبر بدون اشاره ای به هیچ حادثه برجسته آمده است نقل می گردد. بعد عنوانهای فرعی می آید. ابتدا نام شخصینا و بعد حیوانات و پرندگان، و بعد اشیاء و مکانها؛ و بالاخره بعضی از حوادث که به نحوی با زندگی پیامبر مربوط است مطرح می شود. در هر یک از این قسمتها سعی شده است ترتیب الفبایی رعایت گردد. در ذیل هر عنوان کلیه ابیات یا شواهدی که با عنوان بنوعی مربوط می گردد نقل و جلد و صفحه کتاب در زیر هر شاهد ذکر می شود. پس از نقل کلیه شواهد — که از نظر مضمون و مایه تلمیحی با هم مشابه و از مصادیق عنوان شمرده می شوند — با استفاده از قرآن و تفاسیر، توضیح لازم که روشن کننده مایه تلمیحی مشترک همه ابیات و نیز دیگر اشاره های و یژه بعضی از ابیات است نقل می گردد.

در بخش دوم نیز عنوانهای فرعی ابتدا شامل شخصینا و بعد حیوانات و پرندگان و بعد اشیاء و مکانهاست. عنوان اصلی و کلی این بخش «تفسیر داستان...» است. عنوانهای فرعی معمولاً شامل آن قسمت از عنوانهای بخش اول است که دارای معنی مجازی اند و مورد تفسیر قرار گرفته اند.

در تفسیر داستانها، معمولاً بعضی از ابیات و شواهد تلمیحی نقل شده در قسمت اول، بمناسبت، دوباره نقل شده است. از این تکرار گزیری نبوده است. شیوه ای که در ترتیب نوشتن مطالب اتخاذ شده است، در ارتباط با هدفها و فواید این تحقیق از شیوه های ممکن دیگر بهتر به نظر رسید.

در پایان، لازم می داند از یاری دو تن از پژوهشگران، آقایان دکتر افتخار جواد و دکتر جاویدی صباغیان، که در آغاز کار، در استخراج قسمتی از تلمیحات کلیات شمس اینجانب را یاری کرده اند، و نیز از آقای احمد سمعی، که ذوق و دانش و دقت نظر ایشان سبب آرایش این نوشته و پیرایش آن از پاره ای لغزشها شده است، تشکر کند.

پیشگفتار

